

M A G Y A R T Ö R T É N E T

Írta: KERÉKGYÁRTÓ KÁLMÁN

Hóman Bálint és Szekfű Gyula ilyen című sorozatos munkájának most megjelent 7. kötete a 19. és 20. századot tárgyalja. Szerzője Szekfű Gyula, aki, mint történész és író, egyaránt kimagasló kollégái közül és akinek megállapításait nem mindig lehet helyeselni, de majd mindig érdemes meghallgatni. A jelen kötetben például minden körülmények között helyeselni kell, hogy a szerző részben szakítani próbál azzal az általános és az „objektív tudományosság” jegyében hirdetett téves felfogással, hogy a közelmúlt eseményeiről nem lehet történeti művet írni, hogy szükséges egy bizonyos távolság az eseményektől, stb. De Szekfű mondanivalóját akkor is érdemes tudomásul venni, ha az olvasó, a szerző előző munkái alapján, már eleve felteszi, hogy a 19. és 20. századról írva, fejtegetéseinek középpontjában ismét Széchenyi István személyisége és tevékenysége áll s azt minden irányban meghosszabbítva, érveit e centrum köré csoportosítva, többé-kevésbé kerek és szisztematikus egészet ad a tárgyról.

Az olvasó, aki ezt tudva közeledik a könyvhöz és megadja Széchenyinek, ami Széchenyié (de nem többet), meglelégedéssel állapíthatja meg, hogy Szekfű rengeteg tény és adatot nyújt és pedig, örvendetes módon, a politikai és irodalmi tények mellett, gazdasági és társadalmi tényeket is. De ezek, sajnos, elvesznek és nem érvényesülnek eléggé, mert csak másodrendű szerepet játszanak. Mert nem ezeket rendszerezi a szerző, hanem valami erőszakolt szisztématisálás melléktermékeiként vonultatja fel őket. Ez a rendszerezés azzal kezdődik, hogy a rendi-nacionalizmust szembe állítja a reform-nacionalizmussal. A cél nyilvánvalóan: kimutatni, mi volt Széchenyi előtt és mit jelentett a Széchenyi-féle reform, a további fejlődés számára.

A „rendi-nacionalizmus” azonban aktuális politikai tartalmát tekintve, fogalmilag fedi a faszizmus klasszikus válfaját, az olaszt, és bizonyos fokig, az elvetélt osztrák Dolfuss-Schuschnigg-féle „Standesstaatot” is. Vajjon az-e a politikai célja Szekfűnek, aki köztudomás szerint nem fasiszta, hogy a rendi- és reform-nacionalizmus szembeállításával figyelemztessen arra, hogy Magyarország már átment a nacionalizmusnak ezen a válfaján és ebből történetileg a kivezető ut az ő értelmében vett reform-nacionalizmus, természetesen a nacionalizmusnak belpolitikai és nem külpolitikai értelmében? Ezt az utóbbi vonást, mely a faszizmusnál lényeges, a 19. század történeténél még feltűnés nélkül mellőzheti a történetíró.

A magyar nacionalizmus fejlődésében azonban szerintünk nem a Szekfű-féle meghatározás az, amely a történeti átmenetet és ellentétet fűdi, hanem inkább az ellenforradalmi és forradalmi-nacionalizmus ellentéte. De persze, ebben a beállításban sem Széchenyi nem lehetne az a központi figura, amilyen Szekfű politikai gondolatvilágában, sem a „vissza-Széchenyihez” jelszavú programnak nem lenne meg az a morális értéke, amit Magyarországon egy kis csoport, nyilván még ma is, tulajdonít neki. Szekfű, aki természetesen nem osztja be a nacionalizmust forradalmi és ellenforradalmi nacionalizmusra, kénytelen magát a nacionalizmus

fogalmát céljának megfelelően módosítani. Például így: „Nacionalizmus a 19. század előtt is volt, az emberek korábban is a közös leszármazás és a közös nyelv alapján alkottak közösségeket, bár a *mindennapi életben* (aláhuzás a miénk) alig engedett közös érdekeket érvényesülni a társadalmi, gazdasági és politikai széttagoltság.“ (6. o.). Vagyis, úgy látszik, van egy nacionalizmus a történetkönyvek és egy másik a mindenki élet számára. De az a fajta „mindennapi élet“, amely mellett a nemzeti érdekek az osztályérdekek miatt nem érvényesülhettek, az óvatos szerző szerint, a 19. században megszűnt. Holott, éppen ellenkezőleg, ezek az osztályérdekek a 19. században csak egyszerűbbekké és átlátszóbbakká lettek. Szekfű persze tudja ezt és hogy ezt a mindennapi életből meritett tudását a történelemből meritett tudomásával elhomályosítsa, szármalmas tojástáncot jár a nemzet fogalma körül. Egyszer azt állítja, hogy „a királyság kezébe véve a politikai hatalmat (a rendekkel szemben) azt az egész államterület és annak lakosai, tehát a „nemzet“ szolgálatában használja fel.“ (7. o.) Méltán teszi itt szerző a nemzet szót macskakörmök közé, mert valami egészen különös és bizonyára a mindennapi életből vett nemzet az, amelyben a király a ráruházott hatalmat az egész államterületre és annak minden lakosa szolgálatában használja fel. Pár sorral lejjebb azonban kiderül a tévedés: „Az abszolút királyság még csak politikai érvényesülését szüntette meg a rendeknek, köztük a leghatalmasabbaknak, a nemeseknek; a magánjogi privilégiumok tovább élnek.“ Szerző itt is pontosan tudja, hogy a magánjogi privilégiumok a fontosak, mert éppen ezek akadályozzák a nagy nemzeti egység és közösség kialakulását. De ezek a konzervatív erők szívügyei a szerzőnek, nem csupán politikai téren, hanem gazdasági téren is, ahová szívesen és nem minden ügyesség nélkül szeret kirándulni s a nemzeti egység kereteiben kifejlődő tőkésrend számára is talál egy-két meleg szót. (9. o.)

A nemzeti eszme, vagy helyesebben a nacionalizmus magyarországi fejlődésével kapcsolatban még sajátosabb érvel a szerző, csak hogy a nacionalizmusban rejlő forradalmi elemet kiküszöbölhesse. Szerinte Magyarországon a nemzeti eszme századának beköszöntésekor az „aktív nemzeti politikának lényeges előzményei hiányoztak“. Miért? Mert Magyarország az abszolutizmust „nem... vérükből származó uralkodók vaspálcája“ alatt ismerte meg és „likvidálta“, hanem mert az abszolutizmus „nálunk, idegen uralom eszköze volt, mellyel szemben ép' a nemzet önfenntartási ösztöne kívánta a védekezést.“ (10. o.) Vagyis Magyarországon azért nem fejlődött ki a nacionalizmus — ellentétben a nyugati nemzetekkel — mert nálunk erre egy hatalmas, mondhatni organikus okkal több volt, mint amazoknál! „Hogy a Habsburgok abszolutisztikus törekvései nem egy magyar egységet akartak összehozni“, míg a Bourbonok, Hohenzollernek, Wittelsbachok, stb. a maguk területén ilyen egységre törekedtek, az csak azt bizonyítja, hogy utóbbiak az ő érdekekben fekvő nemzeti összefogást megfelelő állami (katonai és igazgatási) szervezet létesítésével keresztülvitték, míg a magyar nemzeti függetlenség csak forradalmi uton volt kivívható. De ehhez nyilvánvalóan sem a nemzeti érzés, sem a nemzeti szellem magában nem elegendő.

De bármennyire nem szeret is szerző erről a témáról beszélni, a mindennapi élet azt mutatta, hogy a forradalmi nacionalizmus a magyar társaságból is kifakadt. Így pl. egészen elhallgatni a Martinovics-féle összees-

küvést mégsem lehet, ennél fogva három sorban intézi el a szerző: „A forradalmi ideák martinovicsi katasztrófája kompromittálta a felvilágosodást is, mely politikailag nem tud ezután érvényesülni s ennek következtében a nemzeti érzés szinte kizárólag a régi nemesi formákban jelentkezik.“ (16. o.)

Ez az egész fejezet lényegében nem más, mint előkészítése az elkövetkezendő Széchenyi-propagandának: nem is annyira a rendi-, mint inkább a forradalmi-nacionalizmusnak az ugynevezett reform-nacionalizmussal való szembeállítására érdekében. Ami a rendi-nacionalizmus korszakában, amely 1830-ig, Széchenyi reformprogramjának megjelenéséig számít, politikában és irodalomban nemzeti felbuzdulásként magyarázható. Mindazt Szekfű Széchenyivel hozza valahogy kapcsolatba, elvonván a figyelmet azoktól a rendi elemektől, amelyek már az u. n. rendi-nacionalizmus uralma alatt bomladoztak, elvonja a figyelmet ezeknek az elemeknek az ellentmondásairól és a bennük rejlő forradalmosító tényezőkről, elvonja a francia forradalom és a felvilágosodás kihatásairól, a gazdasági fejlődésben rejlő explozív-mozzanatokról, amelyek aztán az 1825-i országgyűlésen nyilvánvalókká lettek, ha szerzőben meg is van a hajlandóság arra, hogy az ellenzék szerepét ezen az országgyűlésen bagatellizálja.

Szekfű tehát ebben a fejezetben nem az említett forradalmosító tényeket hangsúlyozza ki, hanem a nyelvi s irodalmi szféra termékeit, ahol szerinte „a nemzeti gondolat tiszta formájában, rendi salaktól mentesen, szinte kizárólag... gyökeredzik“ (12. o.) De utóbb kitér, hogy az akkori íróktól hiába várunk nemzetpolitikai utmutatásokat, melyek szerint a magyarság a forradalmi gondolkodás 1795-i bukása után újra berendezhetné életét. Nyilván eszébe jutott közben Szekfűnek, hogy ebben a forradalom-mentes, szív-tiszta irodalmi talajban is teremtek felforgató gondolatok és ezért siet a kor irodalmi vezérének, Kazinczynak, a Martinovics-féle összeesküvésnek a szimpátiájáról a figyelmet elterelni, hogy megnyugvással megállapíthassa, hogy „nincs az 1795 után kialakuló új magyar nemzetiségnek Széchenyiig sem elmélete, sem a multba visszavetített képe.“ Arról, hogy ez a nemzetiség mennyiben új és ha az, mennyiben nem rendi, de mégis reformisztikus, 35 évvel Széchenyi fellépése előtt, Szekfű nem nyilatkozik.

Ha Szekfű nemcsak citálná, hanem meg is szivlelné Pálóci Horváth Ádám szavait, nem kellene a probléma mögött kereskednie. Pálóci Horváth Ádám 1814-ben pontosan megírja, mi volt addig és azután is Széchenyi egész reformtörekvése mellett is egészen 1848-ig, Magyarországon a „nemzet“: a honfoglaláskor „eredeti, teljes szabadsággal bíró“ magyarság utódai, azok pedig, akik most jobbágyoknak neveződnek, azok mind szolgák voltak, kiknek számuk utóbb némely meghódolt tartományok lakosaiból szaporodott, de ezek a nemzet neve alatt sohasem értődtek, hanem csak a nemesek vagy katonák.“ (17. o.) Ez a történelmi igazság és az állapot, amelyben a nemzet azonos volt a nemesi osztállyal vagy renddel, nem Széchenyi fellépésével ért véget, hanem a 48-as forradalommal, melynek nacionalizmusa egyaránt irányult az osztrák abszolútizmus és az ezzel sokszor együtt haladó magyar osztálynacionalizmus ellen.

Addig pedig változatlanul az az állapot áll fenn, melyet maga a szerző *A társadalom* című érdekes és tanulságos fejezetében ekként jellemez: „Valóban, az egész magyar társadalom s annak e korban megfigyelhető ál-

landó biztonságérzete, abból kifejlődő kulturális felemelkedés lehetősége még akkor is a jobbágyság, mint egy Atlasz vállain nyugszik. A jobbágy munkája nélkül nincs főúri, vagy táblabirói életforma, nincs kereseti lehetőség a művelt emberek tizezrei számára. A birtok maga nem hoz, csak azáltal, hogy a jobbágyok megmunkálják.“ (81. o.)

*

Mit tett ezek ellen az állapotok ellen Széchenyi és az ő nevéhez fűződő ugynevezett reform-nacionalizmus? Erre a kérdésre feltűnően keveset tud válaszolni a szerző. A leglényegesebb számára az, hogy, szerinte, nem azt nézte, érvényesültek-e a tankönyvekben lefektetett s az országgyűléseken unalomig ismételt sarkalatos törvények; nem, ő sarkalatos törvényekre és velük együtt az egész rendi alkotmányra csak annyit adott, amennyit egyházának tanai szerint szabad volt adnia. (105. o.) Majd hozzá teszi: „Széchenyiben a faji azonosság tudata csodálatosan tör ki akkor, amikor ennek másutt az egész nemzettestben még nyoma sincs. Annyi látszik csak bizonyosnak, hogy a hatalmas arisztokrata, felismerve vérének és fajának a szegény jobbágyával való azonos voltát, ezt öntudatosá magá előtt keresztény érzései segítségével teszi... Katholikus hite nélkül ezt a faji kapcsolatot, mely az ő társadalmi állására éppen nem volt megítélő, aligha vallotta volna be magának és még kevésbé tehetné volna politikai gondolkodása egyik alapjává.“

Ez az arisztokratikus katolicizmusra alapított faji eredetű nacionalista reformpolitika, már itt is erős elhatárolódást készít elő a protestáns Kossuthnak a magyar polgárság osztályérdekein épülő forradalmi politikájával szemben. Ott, ahol Széchenyi pozitív alkotásait ismerteti Szekfű, elismeri, hogy „kiindulópontja a hazai rög, annak elmaradt állapota, mégpedig elsősorban a saját osztálybeli földbirtokosoknak bajai.“ Az előlött érzett nyugtalanság hajtja a rendiség és rendi alkotmány kritikájához. De ez a kritika alapjában véve meddő, mert erkölcsi kategóriákon épül és nem kísérik konkrét politikai javaslatok. „Nézete szerint — mondja a szerző — s ez a konzervatív reform igazi alapelve — pozitív javaslatot csak akkor lehet és érdemes tenni, ha a közgondolkodás már megváltozott, amit csak erkölcsi eszközökkel lehet elérni, bármennyire felháborodott is a jobbágy terheim, a nemesi adózásra pozitív javaslatot nem tesz, amíg meg nem győzi honfitársait.“ (115. o.)

Szekfű igen jól látja, hogy Széchenyi működésének lényege abban a programjában van, hogy a nemesi és polgári erőket koncentrálja és a birtoklási jogot a jobbágy számára is követeli, mégis nem ezekből az elemekből alakítja ki Széchenyinek, a reformernek, képét és reformeszméinek történeti értékét, hanem újra meg újra visszatér a „vallási ösztönzésekre“, a „a nyelv kultuszára“ és Széchenyi reformtörekvéseinek hasonló szubtilisabb elemeire. A lényegnek és a buroknak ezt az ellentétességét Széchenyi működésében már kortársai is felismerték és ezért pozitív javaslatok hiányában nem láttak bennük egyebet szónoki képeknél. Szekfű maga is kénytelen beismerni, hogy „Széchenyinek pesszimista programja talán megvalósítható lett volna egy abszolutisztikus nemzeti kormány, egy Mussolini-féle fasizmus által, mely a nemzeti nevelés vasigájába képes a tömegeket befogadni, de politikai hatalom hiányában semmiképpen sem voltak kilátásai azon tömeg meggyőzésére, mely... a nemzeti optimizmus évtizedes iskolájában nőtt fel.“ (122. old.)

Széchenyi vallásos, arisztokratikus és romantikus politikája a feltörekvő liberalizmussal és az emögött rejlő felvilágosodással, politikai és gazdasági realizmussal szemben nem tudott érvényesülni. A harmincas években Széchenyi még diszkutábilis lehetett Magyarországon, a negyvenes évekre már Kossuth működése üti rá a bélyegét. Szekfű az erről szóló fejezetben szép és lojális összehasonlítást tesz Kossuth és Széchenyi politikája között. De azért itt is Széchenyi ugyyszólván a mérték, amelyen Kossuth működését és eredményeit méri, Széchenyi az uttörő reformer, akinek reformgondolatai számára „a rendi nemzet tulnyomó többségét Kossuth nyeri meg.” (158. o.)

A kettő között egyre fokozódó ellentétet Szekfű diszkrétan és szenvedély nélkül rajzolja. Hogy azonban ez az ellentét ne a rendi és reformnacionalizmus ellentétének szimbolumaként jusson kifejezésre, Szekfű nagy kultur- és gazdaságtörténeti apparátust vonultat fel, mely egyrészt azt akarja megmutatni, hogy a nemzeti élet kiteljesülésénél Széchenyi kezdeményezése után „különböző részletprocesszusok egyszerre torkolnak egybe és saját kifejlődésükkel a nemzeti életet is szublimálják,” másrészt azt, hogy a nemzetiségi eszme megerősítését elősegítő „gazdasági érdekek” felsmerését Széchenyinek tulajdoníthassa: „Ami pozitív alkotás ez évtizedek gazdasági terén van — ugymond (182. o.) — az inkább Széchenyinek számító és szakismeretekkel bíró géniuszával van kapcsolatban.”

Nagyon figyelemreméltó, hogy ez a fejezet voltaképpen abban a felismerésben csendül ki, hogy reális eredményeket a negyvenes évek első felének radikálisabb reformmozgalmai sem hoztak s hogy Petőfi által a „Tizek Társaságában” Széchenyi, Deák, Kossuth „külön színei csak egyforma szürkévé tompulva érkeznek meg, vallás és nemzetiség régi fogalmi helyébe a világszabadság nagy illúziója lép. A világszabadság pedig nálunk legelső sorban a jobbágy szabadságát követeli, rögtön és teljesen, tekintet nélkül a politikusok fortélyaira és intrikáira.” (188. o.) Ezzel kapcsolatban megemlíti Táncsics Mihályt is, az elsőt, kinek írásaiban a „nép” szava szólalt meg s ki nem tudott Széchenyiről és Kossuthról s ők nem tudtak róla. „A rendi világ még szilárdan állott és európai viharak kellett jönnie, hogy megingassa.”

*

Szekfű jól látja és sejteti, hogy a 48-as forradalom világforradalom volt, abban az értelemben, amely a politikai világot 1848-ban jelenthette. Jól látja, hogy ebben az európai forradalmi atmoszférában születtek a magyarországi nemzetiségek mozgalmi is. A *nemzeti kisebbségek kifejlődése* című fejezet az értékes adatok egész tárházát szolgáltatja. Elvi tekintetben persze az a fő gondja, hogy a liberálizmus és a forradalmi nacionalizmus alapjában megértő és csak a magyar nyelvkérdésben intranzigensebb nemzeti politikáját elhatárolja Széchenyi valláserkölcsi alapon álló nemzetiségi politikájától, mely „irtózik a liberálizmus felvilágosodási eredetű nézeteitől, mely szerint a nyelv megtanulásával és használatával a nem magyarból egyszerre magyar válhat”, amit természetesen a liberálisok nem hittek.

Maga a szerző állapítja meg más vonatkozásban: „Hogy a magyarság és kisebbségek szétválását a magyar államnyelv erőszakolása okozta volna... ezt a nemzetek fejlődési mechanizmusának ismerete alapján a me-

sék közé kell utalnunk.“ (196. o.) De amikor a szerző nem e mechanizmus ismerete, hanem saját Széchenyi-kultusza alapján ítéli meg a nemzetiségi kérdést, akkor egyszeriben rájön, hogy a nemzet fogalmának, melyet a magyarsággal kapcsolatosan Széchenyi nyomán megállapított, a nemzetiségekre nincs érvénye: itt „a nemzethez tartozó egyének körét sem közös leszámazás, sem nyelv, vallás vagy más objektív kategória segítségével nem tudjuk megvonni, holott a nemzet, mint egység könnyen és fellebbezhetetlenül határozza meg, kiket fogad be saját körébe. Ennek megfelelően a nemzeti „érzés“ elsősorban valósággal is érzélem, mely logikai szabályoknak nincs feltétlenül alávetve, érvekkel le nem bírható és érvekkel meg nem támogatható.“ (190. o.)

Itt tehát be kell értnünk azzal, hogy szerzőnek ezt a merőben irracionális véleményét idézzük, anélkül, hogy megkísérelnők a polémiaát ezzel a politikai és történelmi lirizmussal szemben. Ez annyival is fölöslegesebb, mert a *Forradalom és Szabadságharc* című fejezetben a szerző is észreveszi a magyarság forradalmi és a nemzetiségek ellenforradalmi szerepét, amik a szabadságharc lefolyására nézve igen reális kategóriáknak bizonyultak. Egyébként a fejezet, mely sem felfogásban, sem tényekben nem hoz sok újat, nem mutatja meg tisztán, hol határolódnak el Szekfű számára a forradalom és a szabadságharc. Az előbbinek szociális tartalma, a jobbágyság felszabadítása, szerző szerint nem okozott nehézségeket, annál inkább az ausztriai kapcsolat és a nemzetiségek kérdése. (229. o.) A Kossuth és Görgey közti ellentétet is úgy tünteti fel Szekfű, mintha ez a Kossuth és Széchenyi közötti ellentét folytatása lenne, de sajnos ezt a gondolatot sem részletesen ki nem fejti, sem tényekkel eléggé alá nem támasztja. (253. o.)

Az *Abszolutizmus és Kiegyezés* című fejezet alkalmat ad szerzőnek bizonyos külpolitikai összefüggések megmutatására egyrészt Kossuthnak az emigráció alatti ezirányú számításával és összeköttetéseiével, másrészt Ausztriának, mint a magyar sors akkori irányítójának külső politikájával kapcsolatban. Az első tekintetben nagyban-egészben beéri Kossuth emigrációs tevékenységének leírásával és — magasztalásával, bár éppen ebben a tekintetben Kossuth szereplése az emigráció éveiben általában nem találkozik egyöntetűen elismerő bírálattal, ha a Szekfű által méltán kiemelt nemzetiségi kérdést csakugyan jelentősen megtisztította is a 48 előtti zavarosságoktól.

Fontosabb volt a magyar fejlődés szempontjából Ausztria egyre fokozódó politikai elszigetelődése és belső gazdasági gyengülése. A szolferrinói vereség, melynek nyomán jelentős olasz tartományok szabadulnak fel az osztrák abszolutizmus uralma alól, Magyarországon is reményeket élesztett, melyek azonban komolyabb stádiumba csak Ausztriának a poroszokkal való háborújában szenvedett veresége után jutottak.

Amilyen jó 48-asnak bizonyult a szerző Kossuth nemzetiségi politikájának tárgyalásánál, ugyanolyan jó 67-es a kiegyezés kérdésében. „Deák és Ferenc József műve, a nemzeti szuverenitást és autárkiát, sokkal inkább biztosítá, mint 1526 óta bármely törvényünk, vagy akár Bocskay, Bethlen, Rákóczi György és Ferenc támadásai.“ (290. o.)

A következő fejezetekben bőségesen felhalmozott anyag a történeti és politikai vonalat csaknem teljesen elhomályosítja: szerző még mindig és minden kritikája mellett is tulságosan komolyan veszi a pártok közjogi

nézeteltéréseit, viszont az igazán politikai jellegű tények magyarázata elől kitér. Ezeket ilyenszerű megállapításokkal intézi el: „Tisza Kálmán érdeme, hogy keresztülhajtotta azon intézkedéseket, melyek a magyarság külpolitikai helyzete érdekében szükségesek voltak s saját testével fedezte ez uton a nagy külpolitikai alkotót.“ Ilyen titokzatoskodó szóáradatba fojtja az egész Andrassy-féle külpolitikát. Azt, hogy ez a külpolitika különösen a berlini kongresszuson nem volt önálló Andrassy-féle és még kevésbé specifikusan magyar érdekű külpolitika, azt a berlini kongresszus tárgyalásainak és az ezek mögött rejlő erőknél minden ismerője tudja.

Andrassy legjobb esetben eszköze volt a Bismarck-féle politikának, amely az orosz befolyásnak a Balkánon való gyengítése érdekében Ausztria-Magyarországot játszotta ki ellene. Abban a még kezdetleges imperialista játékban, mely itt folyt, létesültek a hármasszövetség és a francia-orosz szövetség alapjai. Szekfű ismert németbarátsága mellett érthető, hogy Andrassy német-orientációjával egyetért, de ez igazán nem ok arra, hogy Andrassyt külpolitikai eredményessége tekintetében Hunyadi Mátyással hasonlítsa össze. A kor szociális viszonyainak rajzára ehelyütt kísérletet sem tesz a szerző, legfeljebb az új vasutépítkezésekkel kapcsolatban esik egy-két szó a magyarországi kapitalizmusról.

Minél közelebb kerül Szekfű a jelenkor eseményeihez, annál kevésbé plasztikusan domborítja ki őket is, a szereplő személyeket is. Nagy részletességgel írja le a parlamenti harccokat és közjogi vitákat és felsorakoztatja a neveket anélkül, hogy az eddiginél pontosabb vagy akár csak színesebb rajzát kapnók a vezető politikusoknak. Tisza Kálmánról, Wekerléről, Apponyi Albeiről, Szilágyi Dezsőről, Széll Kálmánról mindent elmond, amit mi is tudunk róluk, anélkül, hogy csak annyira is jellemeznék politikai jelentőségüket, mint főntebb az Andrassyét. Viszont abból, amit politikai, szociális és gazdasági tekintetben az előbbi fejezetekben nélkülöztünk, sokat, nyilván a „szellemtörténeti“ módszer követelményeinek megfelelően, *A szellemi kép* című nagy fejezetben tárgyal. De itt is annyit halmoz fel, hogy a problémákat inkább csak megjelöli, mintsem hogy tárgyalná vagy megoldaná. Szociális tekintetben leginkább a gentry helyzete a polgári Magyarországon érdekli a szerzőt, viszont a jelentőségében egyre fokozódó parasztkérdést csak kevésbé tárgyalja, a kívándorlást éppen csak érinti, a mezőgazdasági munkásság harcairól pedig néha még külföldi polgári történeti művek is több megértéssel írnak.

Ezeknek a tényezőknél az elhanyagolása különösen szembeszökővé válik azáltal, hogy közben — noha kuszán s rendszertelenül — vallási, irodalmi, művészi kérdéseket is tárgyal, ami, ha organikusan történnék, a gazdasági problémák tárgyalásával kapcsolatosan, csak üdvözölhető volna, így azonban csak nyers adathalmaz, melynek történeti interpretációját ötletek sorozata pótolja. Közben újra meg újra, minden kínálkozó alkalommal visszatér Széchenyire, egyenesen mániákus következetességgel próbálva rámutatni ennek hatásaira a 19. század második felének gazdaságára és irodalmára is.

Teljesen fogyatékos a kor vezető kérdésének, az ugynevezett munkáskérdésnek, tárgyalása: a kapitalizmus fejlődéséről adott rajza meg naiv és kezdetleges. „Az egész kapitalisztikus termelésnek voltak egyes jelen-

ségei, melyek a magyar nemzeti szempontból nehézségeket okoztak" — jegyzi meg. (369. o.) Ettől a megállapítástól nyilegyenes ut vezet számára a zsidókérdéshez, amelyre vonatkozólag azonban szintén nincs saját mondanivalója. A magyarországi munkásmozgalmat — nyilván a teljeség kedvéért — közismert adatok alapján regisztrálja és oda lyukad ki, hogy „a magyar értelmiség évtizedeken át végzetes értetlenséggel szemlélte a munkásság küzdelmét és nem vett magának fáradságot, hogy törekvéseivel, melyek tulajdonképpen a marxista frázisok címe alatt emberhez méltó életre irányultak közelebből megismerkedjék.“ (376. o.)

Látnivaló, mennyire hibás maga a szerző is ebben az „értetlenségben“ és pedig nemcsak a munkásság, hanem éppugy a nemzetiségek küzdelmével szemben is, melyről ítélete így hangzik: „Valóban, mikor egész Európa a nemzeti erőszakot alkalmazta, mi csak az erőszak látszatát kellettük fel. Ez volt igazában nagy hibájuk a kiegyezési kor nemzedékeinek.“

Az utolsó fejezetben az egyensúly megbomlásáról és a fejlődés irányairól szól a szerző. A Széchenyi-hívó itt sem tagadja meg magát. A szabadelvű párt bukását annak tulajdonítja, hogy a hosszú ideig teljhatalommal bíró rendszer következetesen tartózkodott a reform gondolatától. Kevés kritikai megjegyzéséből (395. o.) arra lehet következtetni, hogy reform alatt elsősorban választójogi reformot ért. Elitáló szavai, melyekkel a magyar imperializmus első jelenségeit kritizálja, szintén Széchenyre való hivatkozással esnek. Nem a modern demokrácia szempontjából bírálja az imperializmus szerepét, hanem elmosódott szellemi követelmények és Széchenyi történetileg elavult „realizmusa“ szolgálatában. E fejezet legsikerültebb része az ugynevezett koalíciós kormány kritikája, bár konzervatív hajlandóságainak megfelelően a koalíció egyetlen „alkotását“, a hírhedt Darányi-féle cselédtörvényben látja, „mely jószándékkal próbálta a mezőgazdasági cselédek helyzetét s a velük való bánásmódot a fennálló viszonyok keretében javítani... Az ipari munkásság számára a Sztérynyi József államtitkártól készített kötelező munkásbiztosítás jelentett a fejlődés irányában egy lépést.“ (401. o.)

A koalíció bukása és Tisza István visszatérése sem változtatott semmit a magyar társadalom „szervezetlenségén“. Az elavult szociális konstrukció fennmaradt s Trianonig nem is került sor a politikai jogok kiterjesztésére. (406. o.) E két dátum közé eső korszakot: a világháborús Magyarországot és a két forradalom Magyarországot, kilenc oldalon intézi el a szerző. Itt aztán előtérbe lép a tudományos lelkiismeret: „Ez események pusztá lefolyását nem tudjuk rekonstruálni, amíg az igazi mozgató erőkkel tisztában nem vagyunk“. (414. o.) De annyit mégis mer konstatálni az óvatos történész, hogy „a forradalmak szégyenteljes periódusában a nemzeti erők passzivitásban vannak s minden, ami történik, elenyésző kisebbségek munkája... Az állami mechanizmus szétesése után nem volt többé összetartó erő, s az egyedekre széthullott nemzet védtelenül lón kiszolgáltatva annak, aki éppen vezetni akarta“. (415. o.) És természetesen: „Innen a két forradalom után is az évekig tartó zavar, melyből csak az állami öntudat helyreállítása menthetett ki bennünket. Ez volt gróf Bethlen István történeti munkája, melyet viszont az államfő stabilizáció tette lehetővé.“ (415. o.)

Ezzel a méla szellemtörténeti akkorddal be is fejezhetjük Szekfű könyvének méltatását.